

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבעי

פרשת ויקהל-פקודי, תשס"ו
מספר 645

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

"לא תבערו אש" הבעיה הפרשנית ופתרונותיה

מובא בפרשתנו (שמ' לה: ב-ג):

שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲשֶׂה מְלָאכָה וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי יָהִיָּה לָכֶם קִדְשׁ שַׁבָּת שְׁבִתוֹן לַה' כֹּל הַעֲשֵׂה בוֹ מְלָאכָה יוֹמָת. לֹא תִבְעְרוּ אֵשׁ בְּכֹל מְשִׁבְתֵיכֶם בְּיוֹם הַשַּׁבָּת.

יש כאן דבר תמוה. כידוע, אין התורה מפרטת את שלושים ותשע המלאכות האסורות בשבת, והן נלמדות מדרשה בלבד.¹ אם כן, מדוע דווקא מלאכת הבערת האש זכתה לאזכור מפורש? מה בין מלאכה זו לבין יתר המלאכות? חז"ל הרגישו בקושי זה, ודרשו את פסוקנו כדלהלן:

הבערה בכלל הייתה, ולמה יצאת? להקיש אליה ולומר לך: מה הבערה שהיא אב מלאכה וחייבים עליה בפני עצמה, אף כל שהוא אב מלאכה חייבים עליה בפני עצמה. שמואל סבר לה כרבי יוסי, דאמר: הבערה ללאו יצאת ... רבי נתן אומר: לחלק יצאת.²

לפי ר' יוסי, אזכור מיוחד זה של מלאכת הבערה בא ללמדנו שאיסור זה קל יותר משאר האיסורים, באשר העונש עליו הוא ארבעים מלקות בלבד, ולא עונש מוות כמו ביתר המלאכות. ר' נתן סבור, לעומתו, שאין חילוק כזה בין מלאכות שבת, ואזכור מיוחד זה בא ללמדנו שכל אב מלאכה הוא איסור בפני עצמו, ויש להביא מספר חטאות כמספר המלאכות שעברו עליהן בשוגג.

הפרשנות הקלסית לא ראתה בדרשה זו פתרון מספק לבעיית האזכור הייחודי של מלאכת הבערת האש, והציעה הסברים שונים מדוע יש להזכיר דווקא מלאכה זו בצורה מפורשת. נסקור אותם בקצרה:

- לפי הרשב"ם, אבן-עזרא, רמב"ן (על-פי המכילתא) ואברבנאל, התורה באה להזהיר על איסור בישול בשבת, על רקע ההקלה בעניין הבישול ביום טוב.
- לפי הרלב"ג, המסתמך על מה שנאמר בגמרא,³ יש ללמוד מפסוק זה כי "אין דיני נפשות דוחים את השבת... כי ההבערה היא אחת ממיתות בית דין".
- לפי בעל "דעת זקנים", "הזהירה תורה על הבערה טפי משאר מלאכות מפני שאינה נראית כל כך מלאכה". הרש"ר הירש מרחיק לכת עוד יותר, ובאותו כיוון: "הבערת אש אינה לכאורה פעולה יוצרת אלא פעולה הרסנית".
- לפי רבנו בחיי: הוא כאילו אמר לא תעשו כל מלאכה בכל מושבותיכם, וכלל כל המלאכות במלאכת אש, כי בידוע שרוב המלאכות שבני אדם מתעסקים בהם אינם אלא על ידי האש כי האש סבתם ועיקרם.
- לפי עמוס חכם: הבערת האש היא מלאכה שקדמה להרבה ממלאכות המשכן, שהיו צריכים להתיר באש את הזהב ואת הכסף, ועל כן הזהיר עליה הכתוב כאן בפתיחת הצוויים על הבאת צרכי המשכן.⁴
- לפי הרש"ר הירש, יש למלאכת הבערת האש מעמד מיוחד בקרב מכלול המלאכות האסורות בשבת: דווקא הוצאת האש המלאכותית היא הכוח המביא ומבטיח לאדם את שלטונו האמיתי על העולם הגשמי. רק על ידי האש עושה לו האדם את כלי מלאכתו וחודר אל תוך תוכם של החומרים ... לפיכך אנחנו מבינים מדוע הוציא הכתוב את הבערה,

¹ בבלי שבת מט ע"ב.

² בבלי שבת ע"א.

³ בבלי יבמות ו ע"ב, וכן מכילתא דרשב"י במדרש הגדול (על פי תורה שלמה, עמ' 11).

⁴ דעת מקרא על-אתר, ירושלים 1991.

כסוג של מלאכה, מכל שאר אבות המלאכה ... שביתת מלאכה בשבת היא ההודאה שה' הוא שהעניק לאדם את כוח השליטה בעולם הגשמי, ושאינו לאדם לנהוג בשליטה זו אלא כעובד ה'. ניתן להרחיב ולבסס את רעיונו של הרב הירש. מאז ראשית תולדות האנושות נתפסה האש כאחד האמצעים העיקריים המסייעים לאדם להתגבר על הסכנות האורבות לו ולהתקדם בפיתוח תרבותו. כך מתבטא בן-שמאי בנידון: פיתוחן של שיטות בדוקות בייצורה של האש ובאופני השימוש בה הניח את היסוד לתרבות של מלאכת-מתכות, שהיא הסימן המובהק של ההפיכה העמוקה, שבאה במצבו הרוחני והיישובי של האדם בסוף תקופת-האבן. התפתחות זו הניחה את היסודות החומריים הראשונים לטכניקה מתוכננת ולכלכלה חברתית, שהן מיוסדות על שיעבוד האנוגיה שבטבע לצורכי-האדם, ולפיכך לא ייפלא שתופעות האש ותכונותיה תפסו בכל הדורות ובכל העמים מקום חשוב במחשבה ובמעשה.⁵

באותה מידה אין פלא שבמיתולוגיות רבות תופסת האש מקום מרכזי, ומפורסם המיתוס של פרומתאוס שגנב את האש מהאלים כדי להעניקה לאנושות.

כאן המקום לשים לב להבדל התהומי שבין המסורת היהודית לגישה היוונית הקדומה: הפגניות היוונית רואה את הענקת האש לאדם כנוגדת את רצון האלים – ועל כך מלמד העונש האכזרי שהענישו את פרומתאוס על גנבתו.⁶ ואילו לפי המסורת היהודית – הקב"ה עצמו העניק את האש לאדם הראשון. כך אמנם מובא במדרש:

כיון ששקעה החמה במוצאי שבת התחיל החושך ממשמש ובא ונתיירא אדם הראשון ... מה עשה הקב"ה? זימן לו שני רעפים, והקישן זה לזה ויצא מהן אור ובירך עליה ... מה בירך עליה? בורא מאורי האש.⁷

יש כאן אילוסטרציה – אחת מני רבות – של ההבדל העקרוני בין המונותאיזם לבין הפגניות. האלים נתפסים כבעלי יחס עוין כלפי האדם, ועל האדם לנקוט דרכים שונות כדי לפייסם, ולעתים אף לרמות אותם,⁸ כדי לשרוד. אין פלא אפוא שעל-פי המיתוס רצו האלים למנוע מן האדם את השימוש באש, ובכך להבטיח את עליונותם עליו, ורק מעשה גבורה כמו זה של פרומתאוס העמיד לרשות האנושות את האמצעי החשוב הזה. לעומת זאת, המסורת היהודית גורסת שהקב"ה העניק את האש לאנושות כדי לעזור לה להתפתח, אלא שהשבת באה להזכירנו שהקב"ה הוא היוצר והבורא, וכי כל מה שניתן לנו הוא על מנת שנכבד את רצונו ונקיים את מצוותיו.

הפולמוס עם הקראים

הפרשנות של הפסוק "לֹא תִבְעֲרוּ אֵשׁ בְּכָל מִשְׁבְּתֵיכֶם בְּיוֹם הַשַּׁבָּת" הייתה הנושא של אחת המחלוקות המפורסמות שבין היהודים הרבניים לבין הקראים. ר' סעדיה גאון השקיע מאמצים רבים כדי להוכיח שפרשנותם אינה נכונה,⁹ ואבן-עזרא מתאר באריכות רבה ויכוח שניהל בעניין זה עם "צדוקי" – קרי קראי.¹⁰ חז"ל הבינו שאמנם קיים איסור להדליק אש בשבת, אבל אין איסור להשאיר אש דלוקה שהוכנה מבעוד יום. הקראים לעומתם הבינו מהפסוק שאסור להשאיר כל נר דלוק בתוך הבית וכל אש בתנור או על הכיריים, ולכן נהגו לשבת בביתם בליל שבת בחושך מוחלט, לא להתחמם בחורף ולאכול מאכלים קרים בלבד. ואלה דברי מאהלר בנידון:

בניגוד למסורת היהודית הישנה בדבר היתר חמין בשבת, אין ענן מתיר לאכול ביום זה מאכלות חמים, אפילו אם בישלו אותם בערב שבת ונטמנו בתנור... אסור להשאיר נר דלוק או אש בוערת בשבת. יתר על כן: חייב אדם לכבות כל אש שנדלקה במקרה.¹¹

הלכה זו של הקראים עולה בקנה אחד עם נטייתם הכללית להפוך כל חג לאבל, כ"זכר לחורבן".¹² לפי קירקיסאני,¹³ הפסוק הנידון אינו אלא אסמכתא לגישה זו. גם ימים טובים, גם פורים וגם שמחת תורה הם אצלם ימי צום או אבלות כבדה. כך כותב מפורשות אחד הסופרים הקראים האלמוניים במאה העשירית: "והיום מועדינו אבל הם ובכי ולא שמחה, אשרי אשר ישקוד במועדים לצום ולהתחנן ולהגות ולא לעשות אוכל לנפשו".¹⁴

רבותינו לא הסתפקו בהתפלמסות מילולית נגד הקראים, אלא גם התקינו תקנות ומנהגים "לאפוקי מלבן של הקראים". ניתן להצביע על שני עניינים בהלכות שבת שמקורם בגישה זו: ברכת הדלקת הנר וחובה לאכול מאכל חם בשבת.

בגמרא מובא אמנם שיש להדליק נרות בשבת, אבל אין אזכור לברכת הנרות. בזמן הגאונים התלבטו אם אמנם יש לברך על הדלקת הנרות, כמו שרבים נהגו, ויש דעות לכאן ולכאן. הרב ראובן הילר סבור כי הברכה הותקנה לשם ניגוח הקראים, והוא אף מביא הוכחה לכך:

ראיה נפלאה ... יש להביא מדברי רבנו תם שמקשה מדוע תקנו חז"ל לברך על ספירת העומר, ולא מצאנו שתקנו ברכה על ספירת זב וזבה או יולדת ומצורע? ועונה ר"ת 'שעמא דהך ברכה משום להוציא מלבן של צדוקים שאמרו 'וספרתם לכם ממחרת השבת' – ממחרת שבת בראשית, משום הכי תקון רבנן ספירה ואצרכוה ברכה מלאו ד"לא תסור" לפרסומי דספירה ממחרת יום טוב מתחילא'. מדברים אלו של ר"ת ניתן בהחלט להביא ראיה... שהברכה על נרות שבת תוקנה רק כדי להוציא מלבם של קראים ועל כן תקנתה הנה רק בתקופת הגאונים.¹⁵

⁵ אנציקלופדיה עברית, מאיר הלל בן-שמאי, ערך אש.

⁶ הסידודס מביא מסורת לפיה פרומתאוס רותק על צוק בהרי הקווקז, ונשר ניקר בכבדו במשך שלושים אלף שנה, עד ששחרר אותו הרקלס (אנציקלופדיה עברית, ערך פרומתוס).

⁷ בראשית רבה, פרשה יא, ד"ה ב' ויברך א-להים".

⁸ כך ניתן להבין את מה שנאמר (בבלי סנהדרין סז ע"ב): "אמר רבי יוחנן: למה נקרא שמן כשפים – שמכחישין פמליא של מעלה".

⁹ ראה נספח "נר שבת לרב סעדיה גאון" ב"תורה שלמה" מאת הרב מנחם כשר, ירושלים תשנ"ב, מילואים ג, כרך כג, עמ' 125.

¹⁰ ראה בפירושו הקצר על אתר.

¹¹ רפאל מאהלר, הקראים, תרגם אפרים שמואלי, מרחביה 1949, עמ' 159.

¹² שם עמ' 160.

¹³ אבו יוסוף יעקוב קירקיסאני, מלומד קראי מן המאה העשירית.

¹⁴ שם עמ' 161 הערה 130.

¹⁵ ראה: הרב ראובן הילר, ברכות שלא הוזכרו בתלמוד, www.moriya.org.il/Art/artid.asp?id=454&

לפי נפתלי וידר, זו גם הסיבה שנהגו לקרוא דווקא את הפרק "במה מדליקין" בליל שבת.¹⁶
 מטרה דומה משרתת ההוראה לאכול מאכלים חמים בשבת. וכך נאמר בשולחן ערוך:¹⁷
 ומצווה להטמין לשבת, כדי שיאכל חמין בשבת, כי זהו מכבוד ועונג שבת. וכל מי שאינו מאמין בדברי החכמים ואוסר
 אכילת חמין בשבת, חיישינן שמא אפיקורס הוא (הר"ן פרק במה טומנין¹⁸ וכל בו).
 לסיכום: הרבה נלמד מאזכור מפורש של איסור ההבערה בשבת, הן בתחום ההלכה והן בתחום ההגות. פולמוס רבני-קראי
 הביא בעקבותיו מנהגים שהפכו להיות רווחים ביותר בקרב היהדות המסורתית - אף בקרב אלה שאינם מקפידים על קלה
 כחמורה.

ד"ר אלכסנדר קליין
 המחלקה למתמטיקה ומכללת אשקלון

¹⁶ נפתלי וידר, התגבשות נוסח התפילה במזרח ובמערב, ירושלים תשנ"ח, כרך ראשון, עמ' רג ואילך.
¹⁷ אורח חיים רנו ח. וראה אנציקלופדיה תלמודית, ערך הטמנה (עמ' ו): וכל מי שאינו אוכל חמין בשבת דרך מינות יש בו, והפליגו הגאונים
 שכן נידוי הוא וצריך להפרישו מקהל ישראל (לפי שנתפרצו בזמנם הקראים שאסרו ההטמנה).
¹⁸ לא נמצא בר"ן פרק במה טומנין, אלא בפירוש "המאור הקטן" פרק כירה (עמ' 32). תודתי נתונה לרב חיים טובינה על עזרתו בנידון.